

**You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Ekslibris z biblioteki ks. Jana Alojzego Nepomucena Ficka : współczesne funkcje znaku książkowego

Author: Jolanta Szulc

Citation style: Szulc Jolanta. (2015). Ekslibris z biblioteki ks. Jana Alojzego Nepomucena Ficka : współczesne funkcje znaku książkowego. W: A. Tokarska (red.), "Z życia książki : ochrona i konserwacja zbiorów bibliotecznych oraz konteksty : prace dedykowane profesorowi Leonardowi Ogiermanowi" (S. 255-267). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Jolanta Szulc

Ekslibris z biblioteki ks. Jana Alojzego Nepomucena Ficka Współczesne funkcje znaku książkowego

Z historii ekslibrisu

Ekslibris (ang. *book-plate*, *exlibris*, amer. *book-label*) to wyraz pochodzący z języka łacińskiego, który oznacza „znak własnościowy, najczęściej grafikę małego formatu połączoną z imieniem i nazwiskiem lub nazwą właściciela książki, naklejoną zwykle na odwrocie przedniej okładki książki”¹. Formuła „ex libris”, dosłownie „z książ, z książek”, w połączeniu z nazwiskiem posiadacza księgozbioru stanowi tekst umieszczony na znakach własnościowych. Graficzny znak własnościowy (zazwyczaj w postaci herbu lub harmonogramu), wytłaczany na zewnętrznej stronie okładek dawnych książek, określany jest superekslibrisem². Historia ekslibrisu związana jest także z takimi formami, jak: uznawane za prototypy ekslibrisu (praekslibrisy) tabliczki dołączane do rękopisów egipskich (XV wiek p.n.e.) i asyryjskich (VII wiek p.n.e.); spotykane w Europie adnotacje na kodeksach rękopiśmiennych (np. *Hic liber mihi est* — „Ta książka jest moją”), a w księgach iluminowanych herby lub gmerki właścicieli; protoekslibrisy (tzw. malowane ekslibrisy), stosowane w XIV i XV wieku przed wynalezieniem druku; oraz superekslibrisy, czyli barwione lub złożone herby i monogramy wytłaczane na zewnętrznej stronie przedniej okładziny księgi³. Najstarszy polski ekslibris (drzeworyt herbowy, sporządzony prawdopodobnie w wiedeńskiej oficynie Hieronima Wietora) pochodzi z 1516 roku. Należał on do arcybiskupa gnieźnieńskiego i prymasa Polski, kanclerza wielkiego koronnego, Macieja Drzewickiego⁴.

¹ *Podręczny słownik bibliotekarza*. Oprac. G. Czapnik, Z. Gruszka przy współpr. H. Tadeusiewicz. Warszawa 2011, s. 90.

² *Ibidem*, s. 320.

³ M.J. Wojciechowski: *Ekslibris — godło bibliofila*. Wrocław 1978, s. 14—15.

⁴ *Encyklopedia wiedzy o książce*. Koment. red. A. Birkenmajer [et al.]. Wrocław 1971, s. 653—656.

Do XIX wieku ekslibris był związany z książką i służył wyłącznie jako znak identyfikacyjny jej właściciela. Na początku XIX wieku powstawały ekslibrisy kaligraficzne w różnych odmianach oraz ekslibrisy typu wizytówkowego, sporządzane w różnych technikach, najczęściej w akwaforcie. Następnie zwiększyła się ilość wykonywanych ekslibrisów, natomiast obniżył się ich poziom artystyczny. Dziewiętnastowieczne ekslibrisy nawiązywały do kompozycji ekslibrisów z końca ubiegłego wieku, a z formy klasycystycznej powstała nowa — romantyczna⁵. Powszechne w użyciu były ekslibrisy drukarskie (typograficzne), w których napis własnościowy otaczała ramka akcydensowa. Ekslibrisy te były wykonywane w nowych technikach graficznych: litografii, a następnie cynkografii. Obok tzw. cynkówek najbardziej popularną formą oznaczania własności księgozbiorów były pieczętki biblioteczne. Pod koniec XIX i na początku XX wieku wzrosło zainteresowanie estetyką książki i rozpoczął się rozwój sztuki ekslibrisowej⁶. W praktyce pojawiły się ekslibrisy donacyjne (z nazwiskiem ofiarodawcy), okolicznościowe (np. z okazji jubileuszy, kiermaszów, targów) oraz ślepe, w których zostawiono miejsce na wpisanie nazwiska właściciela książki⁷.

Ekslibris z księgozbioru ks. Jana Alojzego Nepomucena Ficka

Wiek XIX to także okres wzmożonego rozwoju bibliofilstwa i czytelnictwa, który wzmocnił pozycję ekslibrisu. Na Górnym Śląsku zakładano w tym okresie biblioteki parafialne, których zbiory obejmowały książki w języku polskim, niemieckim oraz łacińskim⁸. O istnieniu prywatnych zbiorów książek świadczą również materiały archiwalne, korespondencja, dokumentacja biblioteczna, zachowane książki. Wśród dokumentów archiwalnych dużą wartość mają spisy książek, często zamieszczane w inwentarzach majątków. Są to wykazy całości lub części zbioru — pewnego rodzaju materiałów, określonej tematyki czy też fragmentu przekazywanego bądź odnalezionego. Te same źródła informacji dotyczą także zbiorów posiadanych przez kapłanów w XIX wieku. Zachowały się inwentarze majątku zmarłych księży, a także

⁵ *Pięć wieków ekslibrisu polskiego: katalog wystawy ze zbiorów Biblioteki Narodowej*. Oprac. M. Grońska. Warszawa 1973, s. 15.

⁶ M. Grońska: *Ekslibrisy: wiadomości zebrane dla kolekcjonerów*. Warszawa 1992, s. 35 i n.

⁷ *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*. Koment. red. K. Głombiowski, B. Świdorski, H. Więckowska. Wrocław 1976, s. 122.

⁸ A. Tokarska: *Biblioteki polskie na Górnym Śląsku w XIX wieku*. Katowice 1997, s. 55—58.

spisy książek⁹. Do takich spisów należy spis zawartości biblioteki piekarskiej z lat sześćdziesiątych XIX wieku. Według ustaleń badaczy biblioteka pozostawiona przez ks. Jana Alojzego Nepomucena Ficka liczyła 124 pozycje w języku polskim i 122 pozycje w języku łacińskim i niemieckim¹⁰. W literaturze przedmiotu można także znaleźć informację, że spis kolekcji Jana Alojzego Nepomucena Ficka, liczącej ponad 3 tys. woluminów, znajduje się w archiwum parafii w Piekarach¹¹. Z czasem zbiór ten uległ rozproszeniu. Część księgozbioru została zniszczona przez żandarmów podczas licznych rewizji. Część swoich książek ks. Ficek przekazał jezuitom, część przeznaczył dla biblioteki parafialnej, a pozostałe polecił odłożyć dla potrzeb zbiorów przyszłego Muzeum Górnośląskiego¹².

Obecnie w parafii NMP i św. Bartłomieja przechowywany jest księgozbiór liczący 2273 woluminy. Książki i czasopisma, a także odpowiadający im katalog kartkowy są uporządkowane według sygnatur. Opis katalogowy zawiera tytuł i rok wydania dzieła oraz sygnaturę. Analiza katalogu według dat wydania dzieł wykazała, że w skład kolekcji wchodzi: 1 wolumin datowany na rok 1466, 5 woluminów z XVI wieku, 58 woluminów z XVII wieku, 506 woluminów z XVIII wieku, 1248 woluminów z XIX wieku oraz 155 woluminów datowanych na wiek XX. Są to dane szacunkowe, ponieważ 300 kart katalogowych nie zawiera daty wydania dzieła¹³. Katalog kartkowy nie zawiera proveniencji.

Ważnym źródłem informacji o posiadaczach zbiorów są same książki. Na ich kartach zachowały się podpisy własnościowe, pieczętki, dedykacje, ekslibrisy, a także uwagi i komentarze czytelników. Analiza księgozbioru przechowywanego w parafii NMP i św. Bartłomieja, nazywanego „biblioteką ks. Ficka”, potwierdziła wszystkie te źródła. Badaniem objęto woluminy oznaczone sygnaturami od 1 do 2273. Wśród nich 245 woluminów posiadało ekslibris z napisem „Ex Libris Joannis N. Aloys Fietzek” (zob. fot. 1). Pierwszym w zbiorze woluminem posiadającym ekslibris i oznaczonym sygna-

⁹ W. Pawłowicz: *Księgozbiory kapłanów śląskich XIX i XX w.* „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2005, T. 38, z. 2, s. 421—438.

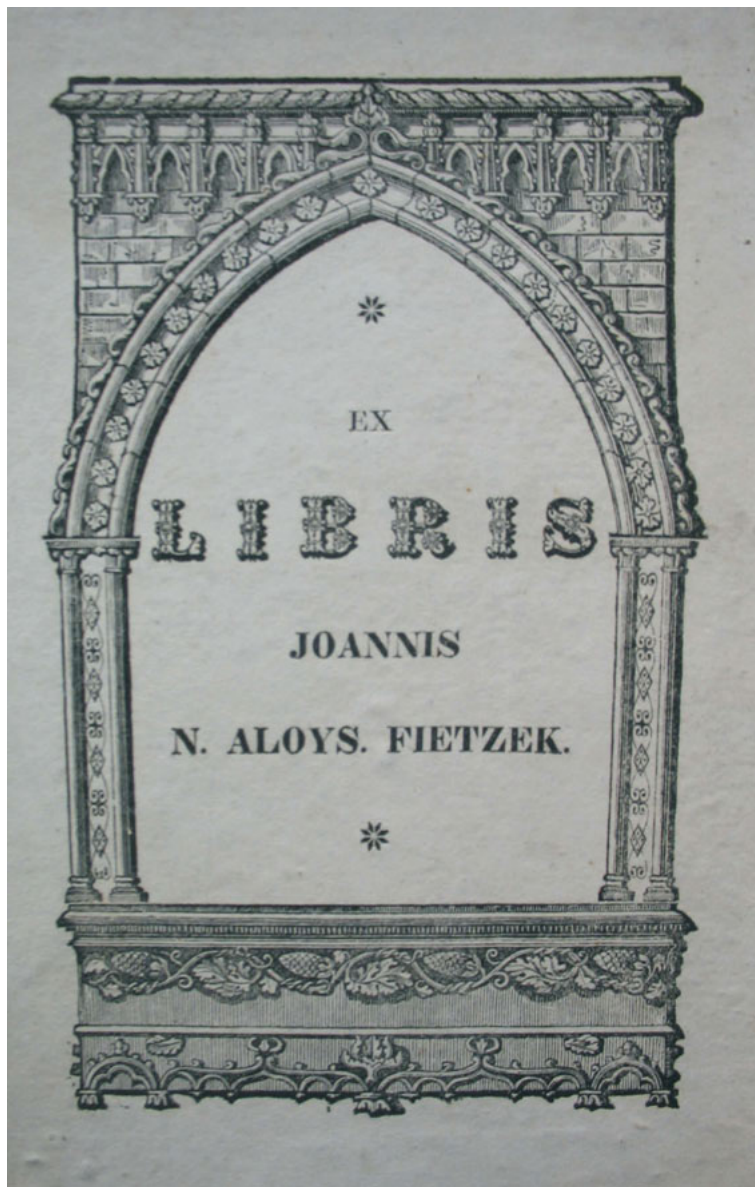
¹⁰ Archiwum Parafii NMP i św. Bartłomieja w Piekarach Śląskich. Akta: Biblioteka, bez sygn. Cyt. za: J. Myszor: *Listy ks. Alojzego Ficka z lat 1850—1861.* „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1986/1987, T. 19/20, s. 269—299.

¹¹ A. Kowalska: *Ks. Jan Alojzy Ficek jako inspirator polskiego życia kulturalnego na Śląsku.* W: *Ks. Jan A. Ficek i Piekary Śląskie w XIX wieku. Działalność religijno-społeczna ks. Jana A. Ficka i rola Piekar jako centrum katolicyzmu społecznego na Górnym Śląsku w XIX wieku.* Red. nauk. J. Wycisło. Katowice 1992, s. 114.

¹² D. Rott: *Bibliofil — edytor — miłośnik Skargi. Literackie fascynacje księdza Jana Ficka.* W: *Książka polska na Śląsku w II poł. XIX w.: zarys problematyki.* Red. M. Pawłowiczowa. Katowice 1992, s. 189—195.

¹³ J. Szulc: *Księgozbiór i zainteresowania bibliofilskie ks. Jana Alojzego Nepomucena Ficka.* „FIDES — Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 2007, nr 1—2 (24—25), s. 193—204.

turą 14 była książka pod tytułem *La Journée du Chrétien, Sanctifiée par La Priere et La Méditation*. Wszystkie ekslibrisy znajdowały się na odwrocie przedniej okładki dzieła.

Fot. 1. Ekslibris ks. J.A.N. Ficka naklejony na odwrocie przedniej okładki książki: *La Journée du Chrétien, Sanctifiée par La Priere et La Méditation*. Nouvelle Édition Augmentée. A Varsovie: Chez Les PP. Mis-sionnaires a S. Croix, 1831 (sygn. 14)

Kolejne woluminy zawierały:

1. pieczętki, np. owalne z napisem: „Katholische Pfarrbibliothek No R. 15a zu Bogutschütz” (sygn. 841), „Katholische Pfarrbibliothek No R. 15b zu Bogutschütz” (sygn. 842) i „Katholische Pfarrbibliothek No R. 15c zu Bogutschütz” (sygn. 2146) (zob. fot. 2);

Fot. 2. Pieczętka na odwrocie przedniej okładki książki: Franz Hettinger: *Apologie des Christenthums*. Bd. 2. *Die Dogmen des Christenthums*. Freiburg im Breisgau: Herder, 1867 (sygn. 2146)

2. naklejki, np. czerwona owalna naklejka o wymiarach 3 x 1 cm z napisem: „Goerlich & Coch Buch-Kunst und Devotionalienhandlung Breslau Ritterplatz 4” (sygn. 827) i prostokątna naklejka z napisem: „Z Xięgozbioru Rady Stanu I.K. Szaniawskiego Członka Rady Stanu i Rady Wychowania Publicznego w Królestwie Polskiem” (sygn. 1484) (zob. fot. 3);

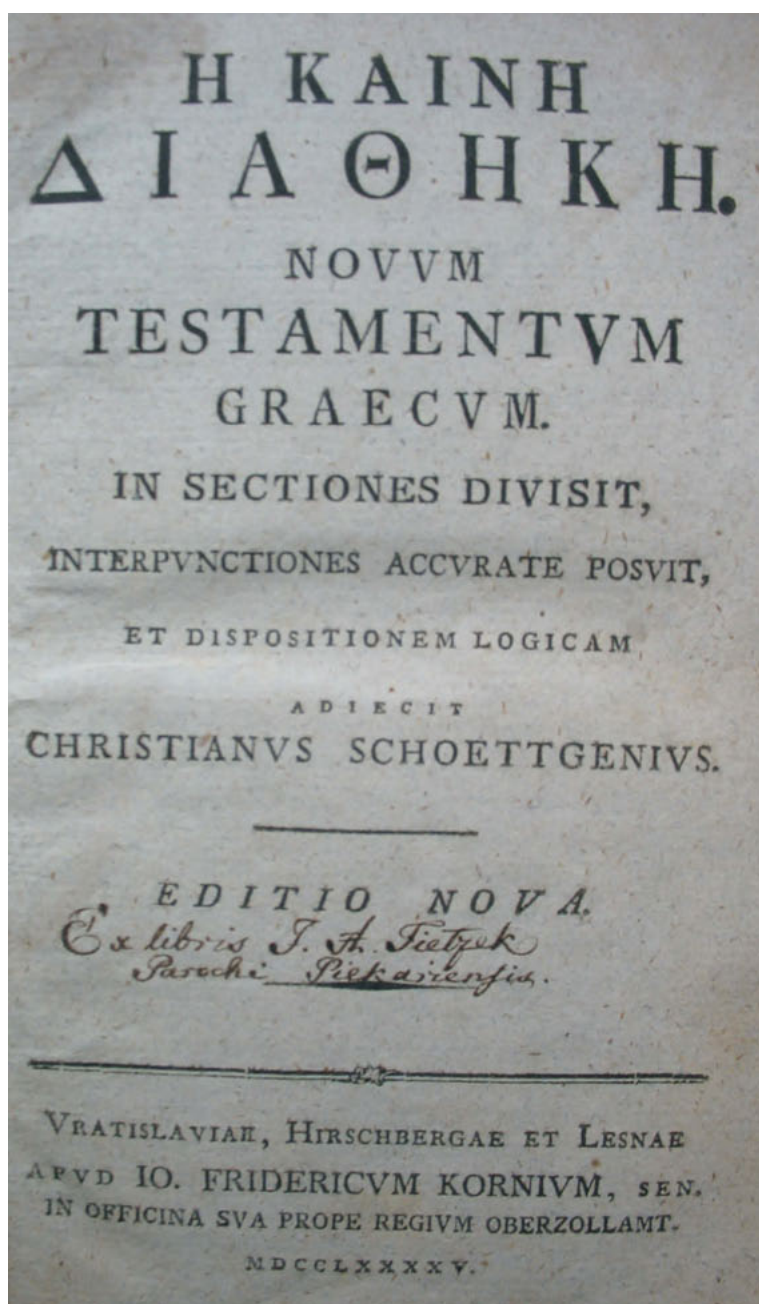

Fot. 3. Prostokątna naklejka na stronie przedtytułowej książki: Julius Vincenz Paula Hoeninghaus: *Gegenwärtiger Bestand der römisch-katholischen Kirche auf dem ganzen Erdkreise*. Aschaffenburg: Pergay, 1836 (sygn. 1484)

3. odręczne zapisy zawierające fomulę „Ex libris” na stronie tytułowej, preliminarzach lub na końcu dzieła, np.: „Ex libris Alexii Lendtner Parochi Ziemientivensis 1782” (sygn. 622) (zob. fot. 4) i „Ex libris J.A. Fietzek Parochi Piekarensis” (sygn. 1913) (zob. fot. 5);

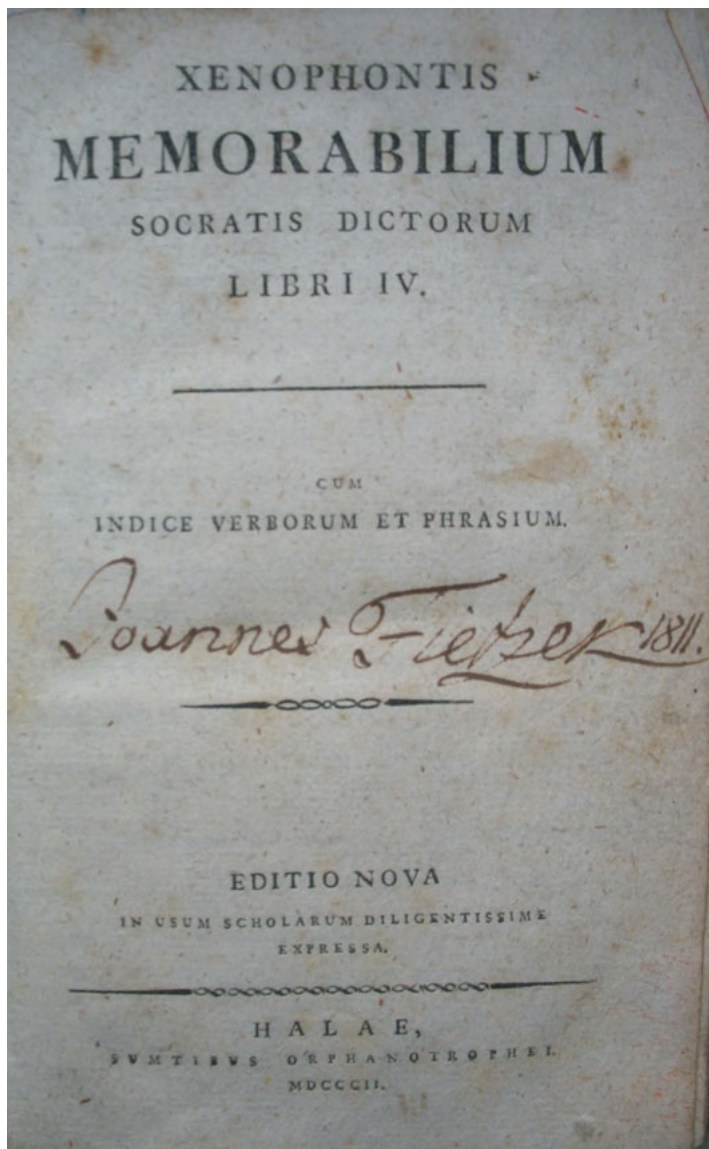
Fot. 4. Odręczny zapis na stronie tytułowej książki:
Angelo Maria Marchesini: *Den in sein Verderben Sporenstreichs Rennenden Sünder zauffend und hergegen den Weg deß Lebens lauffend zu machen; Durch achtzig in zwey Ordnungen abgetheilte sehr nöthige Gesetz-Predigtenn.*
Augsburg: Kroniger und Göbel, 1694 (sygn. 622)

Fot. 5. Odręczny zapis na stronie tytułowej książki: *H. Kainh Διαθηκη. Novum Testamentum Graecum*. In sectiones divisit, interpunctiones accurate posuit, et dispositionem logicam adiecit Christianus Schoettgenius.

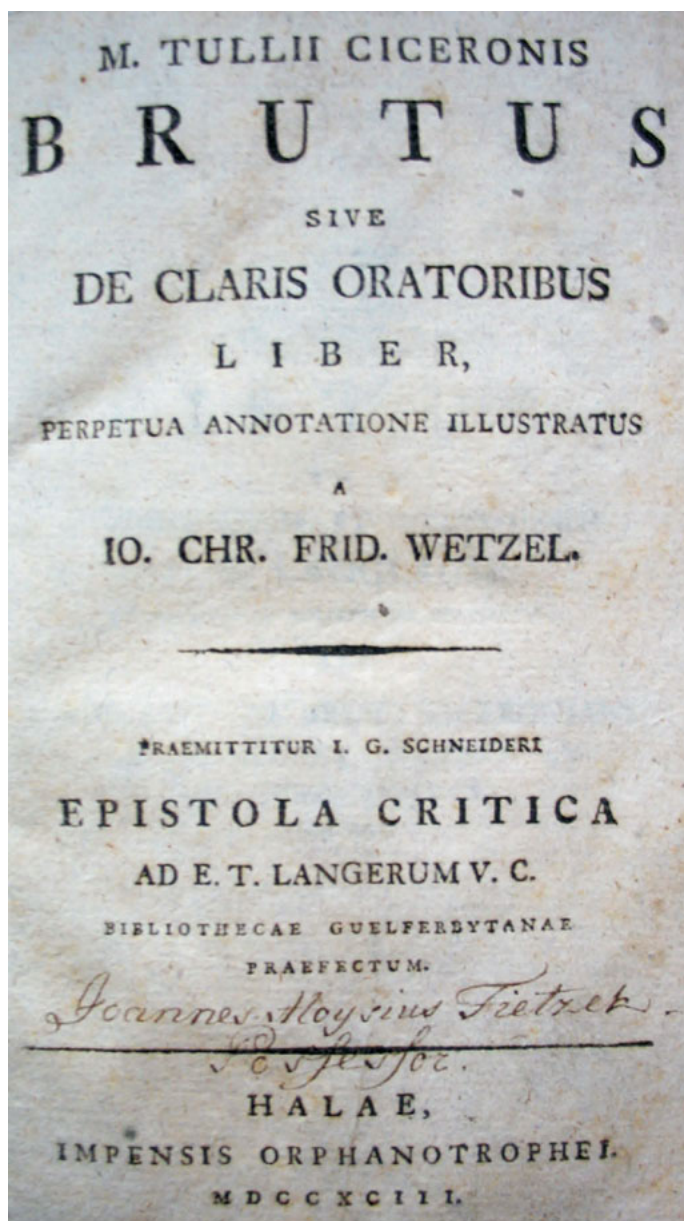
Ed. nova. Vratislaviae; Hirschbergiae; Lesnae: Kornius, 1795 (sygn. 1913)

4. odręczne podpisy na początku i/lub końcu dzieła, np.: „Simon Sobiech” (sygn. 626), „Andreas Paveler” (sygn. 808), „Pucher” (sygn. 842), „Joannes Aloysius Fietzek” (sygn. 890), „Joannes Fietzek 18 II.” (sygn. 1919) (zob. fot. 6) i „Joannes Aloysius Fietzek Posesor” [?] (sygn. 1908) (zob. fot. 7);

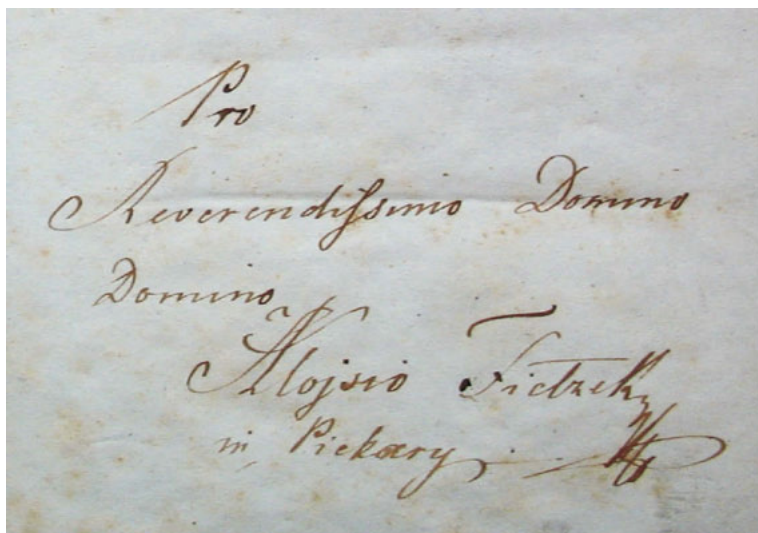
Fot. 6. Odręczny zapis na stronie tytułowej książki: Xenophon: *Xenophontis Memorabilium Socratis Dictorum Libri IV: cum indice verborum et phrasium.*

Ed. nova, in usum scholarum expressa. Halae: Orphanotropheum, 1802 (sygn. 1919)

Fot. 7. Odręczny zapis na stronie tytułowej książki: Marcus Tullius Cicero:
M. Tullii Ciceronis Brutus sive De claris oratoribus liber. Perpetua annotatione illustratus
a Jo. Chr. Frid. Wetzel. Praemittitur J. G. Schneideri epistola critica ad E.T. Langerum.
Halae, Impensis Orphanotrophei, 1793 (sygn. 1908)

5. odręczne notatki na kartkach włożonych do książek, np. „Książka na wystawę tysiąclecia podana przez Ks. Dr. Klapucka. Piekary Śląskie” (sygn. 556 i 557);
6. inne odręczne notatki na początku i/lub końcu dzieła, np. „Pro Reverendissimo Domino, Domino Alojsio Fietzek in Piekary [...]” (sygn. 1832) (zob. fot. 8).

Fot. 8. Odręczna notatka na stronie przedtytułowej dzieła:

Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Tarnoviensis tam Saecularis quam Regularis et Scholarum in eadem existentium. Anno Domini MDCCCXLV.

Tarnoviae: typis Josephi Karnstädt, [1845] (sygn. 1832)

Zachowały się także nieliczne egzemplarze książek zawierające informacje świadczące o przynależności do biblioteki ks. Ficka. W Bibliotece Kurii Diecezjalnej znajduje się książka autorstwa proboszcza piekarskiego, poświęcona budowie nowego kościoła i wydana dla upamiętnienia jego konsekracji. Na okładce widnieje prawdopodobnie własnoręczny wpis ks. Jana Alojzego Nepomucena Ficka: „Adm. Rev. Dno ac P. Valentino Wyszconi (?) Parocho Rudnicensium Dignissimo!”. W Bibliotece Wyższego Śląskiego Seminarium Duchownego znaleziono dzieło Laurentiusa Scupuli *Der geistliche Kampf* zawierające wklejony ekslibris z napisem: „Ex libris Joannis N. Aloys. Fietzek”¹⁴.

¹⁴ W. Pawłowicz: *Księgozbiory...*, s. 421—438.

Dawna i współczesna funkcja ekslibrisu

Od średniowiecza ekslibris służył jako znak identyfikacyjny właściciela książki. W XVIII stuleciu dominowały jeszcze księgoznaki herbowe w bardziej urozmaiconej formie. Kompozycje ekslibrisowe były wzbogacone o elementy architektoniczne, jak np. barokowe konsole, panoplia, a także wstęgi z sentencjami i draperie. W XIX wieku powszechne były ekslibrisy drukarskie, zwane też typograficznymi, w których napis własnościowy otaczała zwykle tylko mniej lub bardziej ozdobna ramka. Nastąpiło obniżenie poziomu artystycznego w sferze zdobnictwa książek i samych ekslibrisów, spowodowane uprzemysłowieniem produkcji książki i tym samym wzrostem jej nakładów. Miejsce ekslibrisów zaczęły zajmować pieczętki biblioteczne, które pełniły w książce rolę czysto funkcjonalną, a nie ozdobną. W drugiej połowie XIX wieku wzrosło zainteresowanie ekslibrisem jako samoistnym dziełem sztuki graficznej, rozwijało się zbieractwo znaków książkowych. W XX wieku ekslibris przestał pełnić funkcję tradycyjnego znaku książkowego, straciła na znaczeniu jego pierwotna funkcja użytkowa. Stał się obiektem kolekcjonerskim, przedmiotem wystaw, tematem literatury fachowej i publikacji bibliofilskich. Powstały liczne kolekcje ekslibrisów, tworzone zarówno przez osoby prywatne, jak i instytucje, np. muzea, biblioteki. Rozwój kolekcjonerstwa i wzrost zapotrzebowania na księgoznaki ożywił sztukę ekslibrisów i sprawił, że coraz więcej artystów sięga po tę miniaturową formę graficzną¹⁵.

Podstawowymi elementami ekslibrisu są: nazwa instytucji lub imię i nazwisko właściciela (inicjały), napis „ex libris” oraz rysunek graficzny związany tematycznie z właścicielem znaku — jego zawodem, zainteresowaniami, siedzibą. Ekslibris był postrzegany jako wyraz szacunku i dbałości o książkę, wskazywał właściciela, zabezpieczał przed kradzieżą, podnosił walory artystyczne i wartość kolekcjonerską danego egzemplarza, był miniaturowym dziełem sztuki. Pełnił funkcje użytkowe (określanie właściciela książki, ochrona przed zagubieniem lub kradzieżą, artystyczne ozdabianie dzieła), ale także informacyjne i promocyjne. Współcześni badacze tego znaku wyrażają opinie, że ekslibris będzie poszerzać swoją funkcję i zamiast pozostawać godłem i znakiem identyfikacyjnym konkretnego bibliofila, przekształci się w znak niosący szersze treści, przesłania, informacje, postulaty. Zachowując cechy znaku indywidualnego, stawać się będzie znakiem uniwersalnym¹⁶.

¹⁵ Z. Józwik: *Krótki szkic o długiej historii ekslibrisu*. [Online] Dostępny: http://www.bu.kul.pl/art_10792.html [dostęp: 15.09.2013].

¹⁶ A. Znamirowski: *O współczesnym ekslibrisie*. [Online] Dostępny: <http://www.wsp.krakow.pl/konspekt/19/znami.html> [dostęp: 15.09.2013].

Znak własnościowy książki jest zatem dość popularny. Jako przedmiot badań ekslibrisologii jest ważnym źródłem do dziejów bibliotek i bibliofilstwa¹⁷. Używany przez biblioteki, instytucje kościelne, stosowany w wielu księgozbiorach prywatnych, pełni różne funkcje. Znaczna część bibliofilów i właścicieli księgozbiorów ma własny ekslibris, a często nawet kilka. Posługiwanie się nim świadczy o wysokich potrzebach kulturalnych, szacunku wobec książek i dużej dbałości o nie. Ekslibris w dalszym ciągu pozostaje znakiem — „godłem bibliofila. [...] jest najwłaściwszym i najszlachetniejszym sposobem oznaczenia własności książki, gdyż jako miniaturowe dzieło sztuki graficznej budzi uczucia estetyczne, będąc jednocześnie dowodem kultury jej właściciela”¹⁸.

¹⁷ *Encyklopedia wiedzy o książce...*, s. 656. Zob. także: J. Andrzejewski, M. Kuna: *Bibliografia ekslibrisu polskiego czy bibliografia piśmiennictwa o polskim ekslibrisie? (proponycja dyskusji)*. Łódź 1972; Z. Klemensiewicz: *Bibliografia ekslibrisu polskiego*. Wrocław 1952.

¹⁸ M.J. Wojciechowski: *Ekslibris — godło bibliofila...*, s. 11.

Jolanta Szulc

DAS EXLIBRIS VON DER BIBLIOTHEK
DES PRIESTERS JAN ALOJZY NEPOMUCEN FICEK
HEUTIGE FUNKTIONEN DES BÜCHERZEICHENS

Zusammenfassung

Der Artikel bezweckt, die ehemalige und heutige Funktion des Exlibris miteinander zu vergleichen. Zu diesem Zwecke analysierte man die aus dem 19.Jh. stammende und in der Pfarrei der Heiligen Jungfrau Maria und Heiligen Bartholomäus in Piekary Śląskie (dt.: Piekary) aufbewahrte Büchersammlung und die Fachliteratur. Anhand aller Belege wurden folgende Funktionen des Bücherzeichens erörtert: Nutzfunktion (Name des Buchbesitzers, Schutz vor Abhandenkommen oder Diebstahl, künstlerische Verzierung), Werbefunktion, Informationsfunktion, universelle Funktion. Die Verfasserin betont dabei, dass es immer noch möglich ist, die sich in der Bibliothek des Priesters J.A.N. Ficek befindenden Provenienzdruckschriften zu untersuchen.

Schlüsselwörter: Exlibris, Buchmarke, Bücherzeichen, Büchersammlung des Priesters J.A.N. Ficek.

Jolanta Szulc

EX LIBRIS FROM THE LIBRARY
OF PRIEST JAN ALOJZY NEPOMUCEN FICEK
CONTEMPORARY FUNCTIONS OF THE BOOK INSCRIPTION

Summary

The purpose of this article is a comparison of former and contemporary function of the ex libris. In order to achieve this, the author analyzed the 19th century book collection stored in the Church of Our Lady and Saint Bartholomew in Piekary Śląskie, as well as literature on the subject. Based on collected sources, the author also discusses the functions of the ex libris, such as the utilitarian function (determining the owner of the book, protection from loss or theft, artistic decoration), as well as promotional, informational, and universal functions. The possibilities of provenance research of prints in the so-called J.A.N. Ficek library have also been indicated.

Keywords: Ex libris, book inscription, book sign, J.A.N. Ficek book collection.

Иоланта Шульц

ЭКСЛИБРИС ИЗ БИБЛИОТЕКИ КСЕНДЗА ЯНА АЛОИЗИЯ НЕПОМУКА ФИЦЕКА
СОВРЕМЕННЫЕ ФУНКЦИИ КНИЖНОГО ЗНАКА

Содержание

Цель статьи — сравнить прежнюю и современную функцию эксlibриса. Для реализации поставленной цели было проанализировано книжное собрание XIX века, хранящееся в Приходе им. Святой Девы Марии и св. Бартломея в Пекарах-Слѣнских, а также предметная литература. На основании собранных источников автор анализирует такие функции книжного знака, как прикладная (определение владельца книги, защита от потери или кражи, художественное оформление произведения), а также рекламная, информационная, универсальная. Автор указывает на возможность исследования происхождения печатных материалов из собрания т. н. библиотеки ксендза Я.А.Н. Фицека.

Ключевые слова: эксlibрис, книжный знак, книжное собрание ксендза Я.А.Н. Фицека.